

MAJER ZSUZSA

Kolostori kutatómunka Mongóliában

Jelen cikkben beszámolok néhány olyan kutatásról, melyeket különböző mongol kolostorokban végeztem az elmúlt tizennyolc évben. Mivel a konferencia¹ témájához illeszkedve a cikk célja annak bemutatása, hogy a mongol kolostori kutatások során milyen körülményekre számíthatunk, milyen nehézségekkel szembesül az ember, így nem említem más témájú, például könyvtárakban vagy szakirodalomra, archívumi forrásokra alapozott, illetve szövegek elemzésével kapcsolatban végzett kutatásaimat. Az időrendben vázolt, sokszor egymásra épülő kutatások ismertetésénél röviden beszámolok a tudományos eredményekről – cikkeimre, megjelent könyveimre hivatkozva, ahol ezek olvashatóak –, majd az adott kutatás körülményeit, nehézségeit mutatom be. Minthogy jelen cikk különböző kutatásokat mutat be röviden, kerülöm a szakkifejezések alkalmazását, konkrét adatok megadását, ehelyett mindenhol utalok kapcsolódó publikációimra, ahol ezek elérhetőek.

1999-től eddig nyolc alkalommal végeztem terepmunkát Mongóliában, főként buddhista kolostorokban, néhány hónapostól másfél évig tartó kint tartózkodással, s jelenleg, 2017 nyarán is módomban van hasonló kutatásokra. A terepmunkák különböző keretek között és támogatással valósultak meg,² de szakmailag önállóan szervezett és tervezett kutatások voltak. Munkáim két esetben nemzetközi projekt részeként, de teljesen önálló kutatási tervek és önállóan kidolgozott kutatási módszertan mentén valósultak meg. 2004 és 2009 között kutatásaim egy részét bizonyos témákban Teleki Krisztinával közösen végeztem, ezek egy része sok szempontból egyedül nem is lett volna megvalósítható. Közös erőfeszítést igényelt például a kutatási anyagok, kérdőívek összeállítása, de gyakorlati okokból is mindkettőnkre szük-

¹ A PPKE BTK Modern Kelet-Ázsia Kutatócsoport és az MTA BTK Néprajztudományi Intézet 2017. február 25-én rendezett *Terepmunka a 21. században a Távol-Keleten* című konferenciája.

² Jelen cikk a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH – által támogatott projekt eredményeként jött létre (a támogató szerződés nyilvántartási száma PD 116108).

ség volt például interjúkészítéskor a kamera és fényképezőgép kezelésénél, a jegyzetelésnél, vagy több hónapos, folyamatos utazással járó kutatás során a helyszíneken a sokféle feladat (fotódokumentáció, helyszínrajzok elkészítése, kérdőívek kitöltése) egyszerre történő elvégzésénél, ami az idő optimális kihasználása miatt volt fontos.

A kutatásoknak a mongol buddhizmus történetével, a mongol vallástörténettel kapcsolatos témái sokfélék voltak, az egykori és főleg a mai mongol kolostori élet számos területét felölelték. Ilyen volt a mongol buddhista kolostorok tárgyi világához kötődő terminológia vizsgálata; az egykori kolostorok helyszínein történt adatmentés Mongólia két megyéjének valamennyi és egy harmadik megye jó néhány egykori kolostori helyszínén; interjúk az 1937-es kolostorrombolásokat és a vallásgyakorlás tilalmának évtizedeit túlélő egykori lámákkal a legutolsó lehetőséget kihasználva (mára szinte már egyikük sincs életben); a mongol buddhizmus 1990 utáni felélesztésének és azt követő fejlődésének vizsgálata; a ma újra működő kolostorok működésének, szertartásrendszerének és szertartási szövegeinek vizsgálata Ulánbátor összes kolostorában és szentélyében, valamint vidéken számos helyen; egyes kiemelkedő fontosságú szertartások történetének, újjaélesztésének és menetének vizsgálata; legújabban pedig a mongol buddhizmus halotti szertartásainak és ezek tibeti nyelvű szövegeinek vizsgálata kolostorokban és temetőhelyeken.

A terepmunka helyszínei többnyire kolostorok, szentélyek voltak, azok működésének, szertartásainak vizsgálatakor magától értetődő módon. De bizonyos esetekben a kutatás egyes szertartások helyszínein folyt (például temetőhelyeken vagy a természetben, esetleg egy adott helyszínen végzett szertartásnál a szóban forgó szakrális térben). Néhány alkalommal az idős lámákkal végzett interjúknál az alanyok saját otthona volt a helyszín, csakúgy, mint egyes szertartások vizsgálata esetében az azokról részletesebb tudással bíró lámáknál. A kutatások fő alanyai főként mongol buddhista lámák voltak, akik (egykori) kolostoraikról beszéltek. Az újabban végzett kutatásaim során a mai kolostori életről, szertartásokról ismeretekkel rendelkező környékbelieket is kérdeztem, vagy a régi kolostorokról már egyedül információval szolgálni tudó idős helyieket. A buddhista temetkezési szertartások vizsgálatánál az alanyok között szerepeltek más módon érintettek, például temetkezési vállalatok vezetői, temetőhelyek menedzserei is. Egy-két kutatás esetében szükséges volt az együttműködés a helyi állami szervekkel, tőlük segítséget, információt kértünk, ami nem mindig volt zökkenőmentes.

Mindezt könyvtári, archívumi kutatások, a szertartások vizsgálata esetében szövegek elemzése egészítette ki.

Cikkemben az eddig végzett kutatások témáit veszem végig; azokon keresztül mutatom be az alkalmazott kutatási és adatgyűjtési módszereket, a mongóliai kolostorokban, mongol szerzetesek segítségével végzett terepmunka nehézségeit, körülményeit.

Hogy a mongóliai kolostori terepmunka körülményei jobban elképzelhetők legyenek, bevezetésképpen szólni kell pár szót általánosságban a mai mongol buddhizmusról és kolostorairól. Az 1937–38-as, több tízezer láma kivégzésével és a mintegy 1000 kolostor nagy részének teljes elpusztításával járó kolostorrombolások és vallásüldözés időszaka után, az 1989–1990-es rendszerváltásig a vallás gyakorlása tiltott volt az országban, 1944-ben inkább csak reprezentatív okokból nyitották újra a Gandan főkolostort, ahová politikailag válogatott lámák kerülhettek. A rendszerváltás utáni vallási újjáéledés főként a kolostorrombolásokat túlélte és évtizedekig más munkára kényszerített egykori lámák vezetésével valósulhatott meg. Nagy részük addigra házas volt, s már 70–80-as éveiben járt. A mongol lámák többsége ma is házasodik, családjá van, a kolostorokban a bentlakás nem megoldott, talán az egész ország területén két-három ilyen bentlakásos kolostor van, ahol a cölibátust is magában foglaló *Vinayát* (tib. *'dul ba*) betartják. A többi kolostor, szentély lényegében nappal működik, a szerzetesek bejárnak a szertartások, felolvasások elvégzésére. A szertartások egy-egy kivételes kolostortól eltekintve tibeti nyelven folynak, és a mindennapi szertartás mellett heti, havi rendszerességű rítusok, valamint éves ünnepekhez kötődő szertartások vannak, melyek mellett a hívők kérésére végeznek felolvasásokat, szertartásokat.

Az 1999-es, 2001-es és 2004-es mongóliai kutatásaim során a tibeti buddhizmusétól néhány jellemzőben eltérő kolostori élet, a szertartások, valamint a kolostori tárgyi világ terminológiája témakörökben végeztem kutatásokat. Utóbbi 2002-ben leadott mongol szakos szakdolgozatom³ témája lett, de cikkem is jelent meg e tárgyban.⁴ Ugyanezen időszakban alakult ki a későbbi érdeklődésem, mely egyes speciális szertartásokra, a szertartásrendszer részletes megismerésére irányult. Ezt tükrözi a szertartásokról megjelent néhány cikk, mint a *Cam* (tib. *'cham[s]*) kolostori tánc felélesztésének

³ Majer 2002.

⁴ Majer 2004a, Majer 2004b.

ismertetése,⁵ a haragvó istenségeknek szóló *Saxius* vagy *Arwan xangal* (tib. *bstan bsrung*, tanvédő) szertartások egy áldozatának leírása,⁶ vagy a *Xailen / Yar xailen* (tib. *dbyar khas len*, „nyári fogadalomtétel”) elvonulási időszak ismertetése.⁷ Ezen időszakban alakult ki az a gyakorlat, hogy kutatásaim fő helyszíne a fővárosi Daščoilin (tib. *bkra shis chos gling*) vagy Jün xürē kolostor lett, mely Mongólia második legnagyobb kolostora, a központi Gandan vagy Gandantegčenlin (tib. *dga ldan thegs chen gling*) főkolostor után. A szertartások megismerésére irányuló munkát legkönnyebben egy fő helyszínen lehetett elvégezni. Ekkorra kialakult továbbá az a néhány lámából álló kör, akik mind ezen kolostorhoz tartoztak akkoriban, és leginkább nyitottak voltak a kérdéseim megválaszolására, munkám segítésére, a szertartási szövegek rendelkezésemre bocsátására és a segítségnyújtásra ezek értelmezéséhez.

2001 nyarán kutatásaimat a kolostorban C. Altanxū helyettes rendfőügyelő (*orlox бага гесгүи*, tib. *dge bskos*) és M. Nandinbātar, a szentélyfelügyelők (*duganč*) egyike segítette. 2004-ben fő segítőim az addigra fő rendfőügyelővé (*ix гесгүи*, tib. *dge bskos*) előlépett C. Altanxū, C. Mönx-Erdene, a kolostor vallási főiskolájának tanára és vezetője, valamint annak újonnan alakult kutatócsoportjának tagja. G. Buyandelger fő előénekes (*unjad*, tib. *dbu-mdzad*), valamint a kolostor áldozómesterei (*taxilč*) voltak. 2005–2006-ban ugyanezen lámák segítették kutatásaimat. A Daščoilin kolostor apátja, Č. Dambaĵaw pedig mindvégig segítségemre volt abban, hogy engedélyezte jelenlétemet és kutatásaimat a kolostorban. M. Nandinbātar jelenleg a kolostor apátjának titkára; C. Mönxerdene továbbra is a kolostor főiskolájának tanára és vezetője; C. Altanxū később adminisztratív szerepkörbe került; G. Buyandelger 2008-ra a kolostor *corj* (tib. *chos rje*) lámája lett, majd 2010-ben a kolostorból kilépve megalapította a Cogt Cagīn Xürden Soyolīn Töw-öt (Kalachakra Culture Center), mely a *Kanjur* és *Tanjur* kanonikus iratok (Ganjūr, Danjūr, tib. *bka' gyur*, *bstan gyur*) mai mongol nyelvre való átültetésével foglalkozik azóta is. A fenti lámákkal később más kutatásaim során is megmaradt a kapcsolat, jelenlegi munkámat is segítik.

A 2007-es terepmunka során főként vidéken kutattam 3 hónapig, ekkor mindig a helyi kolostor, helyi lámák felkeresése volt szükséges. 2009-ben főként egy adott vidéki területen végeztünk kutatásokat, így az ott található

⁵ Majer 2008b, Majer – Teleki 2014.

⁶ Majer – Teleki 2010.

⁷ Majer 2011.

két új kolostor lámáival dolgoztunk. 2016 és 2017 nyarán újabb kutatási témába, az elhunyt számára a halált követő 49 nap alatt olvasott szövegek és szertartások vizsgálatába kezdtem, ekkor a régi ismerős lámák segítségével kívül felkerestem számos, a témában nagyobb ismerettel vagy gyakorlattal rendelkező lámát is, főként Ulánbátorban, de rövidebb vidéki útjaim során is. Ezekről a kutatásokról alább szólok részletesebben.

Az évek során elmélyülő barátságok és segítő kapcsolatok ellenére is voltak nehéz pontok a főleg az egyes szertartások menetének részleteire, szertartási szövegeik megszerzésére, tanulmányozására és a kapcsolódó, főként tibeti eredetű szakszókincs, terminológia tanulmányozására vonatkozó kutatások során. Általában a tantrikus, tehát titkos, beavatást, átadást kívánó szertartások tanulmányozása ütközött nehézségbe, melyet mindennek tisztelben tartásával kellett megvalósítani, egy megfelelő egyensúly kialakításával. Olyan utak megtalálására volt szükség, amikor például egy szertartás szövegét annak titkossága ellenére rendelkezésünkre bocsátotta az egyik láma, de megkért, hogy a szöveget ne másoljuk le, ne publikáljuk. Mivel a hosszú távú barátság és együttműködés megtartása volt a legfontosabb, ezt betartva a szöveget – mely egyébként kéziratból, könyvtárból is hozzáférhető lett volna, de mindig cél az adott kolostorban használt szövegváltozat vizsgálata – nem másoltuk le, és bár ehelyett begépeltük ugyan, hogy a szertartás leírása során azt használni tudjuk, egyes szakszavakat, részleteket tisztázni tudjunk belőle, de fordítását nem publikáltuk. (Természetesen ki tudtuk volna adni úgy is, hogy erről a láma nem szerez tudomást, ám a kapcsolatok fenntartása során például publikációink bemutatása, azokból példány adása természetes szokott lenni). Ugyanígy egyes szertartásoknál lehetőséget kaptunk olyan szakaszok, részletek megtekintésére, melyek amúgy a hívek előtt el vannak zárva, és le is írhattuk ezeket. Ennek ellenére a tantrikus szertartások menetének egyes titkos részeit – például a még más lámák előtt is zárt meditációkat –, ahogy a résztvevőkön kívül senki más sem, mi sem tekinthettük meg. Ezen időszak kutatásait mégis megkönnyítette az, hogy állandó helyszínen dolgoztam/dolgoztunk, olyan kolostorban, ahol évek óta ismertek, már kialakult (és máig fennálló) kapcsolataink voltak. Mindez természetesen nem alakulhatott volna ki a mongol nyelv megfelelő ismerete, valamint a szertartási nyelv, az írott tibeti ismerete nélkül, mely alapvetően mindig minden kolostori kutatás során kapukat nyitott meg előttünk.

A többi kutatási időszak témáit illetően, 2005–2006-ban másfél évet töltöttem Mongóliában, a doktori értekezésemhez végezve kutatásokat. 2009-ben

ennek nyomán védtem meg PhD disszertációm *A Comparative Study of the Ceremonial Practice in Present-Day Mongolian Monasteries* címmel.⁸ Ehhez a Daščoilin kolostor szertartásrendjét vettem alapul, más ulánbátori kolostorokban is vizsgálva a szertartásrendet, így a dolgozatban 38 kolostor és szentély leírása szerepel, a szertartások, olvasott szövegek bemutatásával.

Minthogy ezzel a kutatással együtt könnyen megvalósítható volt, az Arts Council of Mongolia akkor formálódó Documentation of Mongolian Monasteries projektje számára Teleki Krisztinával elkészítettük a mai (jelen cikk írásakor talán már helyesebb lenne úgy fogalmazni: az akkori, hiszen azóta több mint tíz év telt el)⁹ Ulánbátor kolostorainak és szentélyeinek leírását (38 kolostor és szentély).¹⁰ A kolostorok felkeresése, bennük érdemi munka végzése nem mindig volt könnyű. Ez új helyszíneken, többnyire kapcsolatok nélkül végzett munkát jelentett. A kolostorokat reggel-délelőtt kellett meglátogatni, amíg tartott a napi szertartás, és jelen voltak a lámák, ugyanakkor közben nem mindig lehetett érdemben adatokat szolgáltatni tudó szerzetessel könnyen beszélni, sokszor várakozni kellett. Emiatt egy nap csak egy-két kolostor felkeresésére nyílt mód. A kutatás egyéb szempontból nem rejtett különösebb nehézségeket, a kolostorok működéséről, történetükről, szertartásrendszerükről kérdezni, konkrét kérdésekre választ kérve nem érintett komolyabb érzékenységeket, így igen kivételes volt az a helyzet – talán összesen egy-két kolostor esetében –, amikor elutasítók voltak, és nagyon csekély adattal kellett beérjük. Ami komoly nehézség volt, az a kolostorokat érintő nyilvántartás hiánya – sem államilag, sem a Gandan főkolostorban nem voltak a kolostorok, szentélyek regisztrálva, csak részleges listához lehetett hozzájutni –, ami miatt részben ismerősöktől tájékozódva bővítettük folyamatosan a felkeresendő kolostorok listáját. Ezen felül még információval rendelkezve is nehéz volt megtalálni a kolostorokat Ulánbátorban, különösen a jurtanegyedekben, külvárosokban.

Ugyanebben az időszakban készítettük el az Ix xürē, az egykori kolostorfőváros kolostoraival kapcsolatos kutatásunkat, ami magában foglalta hely-

⁸ Majer 2008a.

⁹ Tervezem az e kutatásra is alapozva íródott, de a szertartásrendszerrel jóval több részletet tartalmazó disszertációm kiadását, így jelenleg a 2016-os, illetve a 2017 nyarán folytatott terepmunkám eredményei alapján aktualizálom.

¹⁰ Majer – Teleki 2007. A kutatás eredményeiről magyar nyelvű cikkben is beszámoltunk (Majer – Teleki 2006c).

színeik azonosítását, történetüket, esetleges maradványaik leírását.¹¹ A szakirodalom mellett további forrásul szolgáltak az archívumok és a filmarchívum anyagai, illetve az Ix Xürē történetének kutatásával részletesebben foglalkozó egyetlen történész, O. Pürew szóbeli közlései. A helyszínek azonosításának nehézsége abból eredt, hogy egy-két részben megmaradt épületen kívül az összes többi helyszínt még a kolostorrombolások idején elpusztították, és ezek egykori helyét a mai modern Ulánbátor területén kellett megtalálni. Mindezen anyagok a www.mongoliantemples.org honlapon találhatóak.

Ugyanebben az időszakban, 2006 tavaszán kezdtünk bele egy évekig tartó munkába – melyre gyakorlatilag az utolsó pillanatban került sor –, az üldöztetéseket túlélő idős szerzetesekkel történő interjúkészítésbe. E lámák akkoriban a 80–90-es éveikben jártak már, a legidősebb 106 éves volt, és bár az 1989 utáni felélesztésben még aktívan részt tudtak vállalni, ahogy a fiatal szerzetesnövendékek oktatásában, a tanítások átadásában is, de az interjúkészítésének idején többségük már nem tudott új kolostorában a szertartásokon rendszeresen részt venni. Sokan csak ünnepeken jelentek meg, vagy esetleg egészségi állapotuk már ezt sem tette lehetővé – az adatfelvételre tehát valóban ezekben az években volt az utolsó lehetőség.

Jelen cikk írása idején egykori interjúalanyaink közül csak egy-két idős láma van életben. Körülbelül 50 lámával készítettünk mintegy 100 interjút, néhányukkal a következő években még meg is tudtuk ismételni a beszélgetést az addigra kialakult részletesebb kérdőívvel, illetve egyeseknél egykori kolostoruk helyszínének felkeresése után a helyszínrajz alapján pontosabban kérdezve. Később a Documentation of Mongolian Monasteries projekt keretében is folytattuk 2007-ben az interjúkészítést, ekkor 40 lámával készítettünk interjút Ulánbátorban és környékén, melyeket a kutatás honlapjára felkerült beszámolómban¹² részleteztünk, illetve a projekt rendelkezésére bocsátottunk. Az idős, üldöztetéseket túlélő szerzetesekkel felvett interjúkról bővebben szólva, a 2006 tavaszán elkezdett munkát a 2007-es Documentation of Mongolian Monasteries projekt részére készített további interjúk után még 2009-ben is folytattuk Ulánbátorban és környékén élő idős lámákkal, illetve abban az évben tett vidéki utazásaink során (Teleki Krisztinának módja nyílt e munkát az azt követő években is folytatni még néhány

¹¹ Majer – Teleki 2006a. A témával később Teleki Krisztina foglalkozott részletesebben, lásd Teleki 2012, Teleki 2015.

¹² Majer – Teleki 2007.

interjú erejéig). Az interjúk kiadása – mely nem tartalmazza a 2007-es, a Documentation projekt keretében készített interjúinkat – jelenleg előkészítés alatt áll mongol nyelven, az általunk készített interjúkat a Mongol Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársai jegyezték le mongolul.

Az idős lámákkal történő interjúkészítések során az eddigi kolostori kutatásoktól eltérő nehézségekkel kellett szembenézni. Egyrészt, sokuk koránál fogva már nem tudott a kolostorokban aktívan részt venni a szertartásokon, így őket fellelni, tudomást szerezni róluk, elérhetőséget szerezni hozzájuk már önmagában nehéz feladat volt. Ezt megkönnyítette, hogy akkoriban több témában végeztünk párhuzamosan kutatómunkát, melyek egyike az akkor működő összes ulánbátori szentély felkeresése volt. Így ezekben mindenhol érdeklődtünk, tartozik-e közösségükbe idős láma, illetőleg olyan, aki már nem jár be a szertartásokra. Így az akkor Ulánbátorban vagy környékén élő, egykor Mongólia különböző területeinek kolostoraihoz tartozó lámák többségét végül sikerült elérnünk. A másik nehézség az idős korukból adódó kommunikációs nehézség volt, hisz sokan, egyéb egészségi problémák mellett, már nagyothallottak. Ezt a nehézséget tetézte, hogy bár sokszor jelen voltak családtagok, fiatal tanítványok, akik tudtak az ő számukra még épp hallható hangmagasságban, hangszínen beszélni velük, és segítettek tolmácsolni kérdéseinket, nem voltak jártasak a használt terminológiában. E segítők, különösen ha nem lámáról, hanem világi családtagról volt szó, sajnos egyáltalán nem ismerték azt a tibeti eredetű szókincset, melyet sok kérdés tartalmazott (például egyes szentélytípusok vagy szertartások, istenségek nevei), így nem tudták helyesen továbbadni sem e szakszavakat. Azonban minden más szempontból nagyon hasznosak és valóban hiánypótlók lettek ezen beszélgetések, hiszen mongol kutatók, lámák nem készítettek ilyen széles körben e lámákkal a régi kolostoraikra vonatkozóan interjúkat. A 2006 tavaszán végzett interjúk során aztán számunkra is egyre inkább körvonalazódott, hogy még milyen kérdéseket lehet feltenni, így az interjúk menete bővült.

2007 nyarán az Ulánbátorban végzett kutatásunk sikere nyomán egyetlen külföldi kutatócsapatként bekerültünk az Arts Council of Mongolia és a Gandantegčenlin kolostor Documentation of Mongolian Monasteries projektjének egész Mongólia területén megvalósuló 4 hónapos kutatásába. A kutatás elsődleges célja annak felmérése volt, hogy az 1937–38-as kolostorrombolást megelőzően hány kolostor létezett országszerte, pontosan hol álltak, s mára mi maradt belőlük. Mongólia egykori kolostorairól addig két

lista állt rendelkezésre, kevésbé részletes térképekkel. Maidar listája¹³ az ország megyéiben és fővárosában összesen 750, Rinčen listája¹⁴ 941 egykori helyszínt jelölt, de a kolostorok becsült száma ennél magasabb, ezret meghaladó volt, ami a kutatás során helyesnek is bizonyult. Talán még ennél is fontosabb volt a kolostorok történetének lejegyzése, mivel írott forrás, fénykép vagy rajz csupán néhány kolostorról maradt fenn, és virágzó vallási életük emlékeinek a kutatás idején csak az 1930-as évek üldöztetéseit túlélő egykori szerzetesek voltak még birtokában.

A fél évszázados elnyomás után, a rendszerváltáskor alapított új kolostorok többsége – az idős lámák tevékenységének köszönhetően – régi kolostorok felélesztésének tekinthető, így kezdeményezésünkre a projekt keretében a régi kolostorok kutatásával párhuzamosan a mai kolostorok feltérképezésére is sor került. A kutatás eredménye így tükrözi a mongol buddhizmus régi és mai vidéki állapotát. Az ország területét 7 – két-két kutatóból és egy lámából álló – kutatócsapat fedte le, egyenként 3-3- megyében végezve el a kutatást. A csapatok által használt kutatási módszertant, a helyszínekről kitöltendő adatlapokat, az interjúkhoz használt és 2006-os interjúink alapján kidolgozott részletes kérdőíveket, illetve a szakszókincsben eligazító glosszáriumot¹⁵ szintén Teleki Krisztinával dolgoztuk ki.

A kutatás során egész Mongóliában megtörtént az összes azonosítható egykori és mai kolostori helyszín dokumentálása, és a projekt honlapjára (www.mongoliantemples.org) angol és mongol nyelven felkerült az összes kapcsolódó anyag:¹⁶ a helyszínek jelenlegi állapotának fényképei, helyszínrajza, földrajzi elhelyezkedése, az interjúk és források alapján lejegyzett története, de maguk az idős lámákkal és helyiekkel készült interjúk is elérhetőek. Minden helyszínen a GPS-koordináták is rögzítésre kerültek, ezek azonban a problémák elkerülése végett nem kerültek fel a honlapra, viszont kutatási célra elkérhetőek (a helyszínek nagy része mára elhagyatott helyen fekszik, és ki van téve az értékek után kutatóknak vagy az egyszerűen építőanyagot-téglát keresőknek, így sok helyszínen kiterjedt ásás nyomai láthatók). Mi személy szerint Öwörxangai és Dundgow' megyék teljes egészét,

¹³ Maidar 1970.

¹⁴ Rinčen 1979.

¹⁵ Majer – Teleki 2006b.

¹⁶ Szintén az egykori mongol kolostorok tanulmányozásával kapcsolatos eredmény, hogy egy történeti atlaszba is felvettük az egykori Mongólia legfontosabb kolostorainak listáját: Majer – Teleki 2015.

illetve Töv megye déli részét jártuk be három hónap alatt.¹⁷ Ez 150 régi és 40 mai helyszín dokumentálását jelentette, aminek során lejegyeztük a területen 1937 előtt állt kolostorok helyszíneit és az 1990 utáni buddhista kolostorok mai helyzetét.¹⁸ A vidéki kutatás során 35 öreg szerzetessel és 16 idős emberrel készítettünk részletes interjút. Ahol lehetséges volt, a kolostort még működése idején ismert idős láma elmondása alapján a kolostor épületeiről, azok elrendezéséről vázlatot rajzoltunk, melyet az általunk készített helyszínrajzzal vetettünk össze.

Ulánbátorban ebben az időszakban, a vidéken töltött 3 hónap előtt és után 40 interjút készítettünk (ebből 19 idős láma a vizsgált megyék kolostorairól beszélt). Ennél a vidéki kutatásnál a munka rendkívül sok helyszínt igen rövid idő alatt felölelő volta miatt adódtak főleg a nehézségek. Valamelyest könnyítette munkánkat – főleg a kutatócsapatunk fogadtatását –, hogy velünk dolgozott egy mongol láma is, tehát mindenhol együtt jelentünk meg. Magát a kutatást viszont ez nem könnyítette meg, hiszen teljesen eltérő képzésben részesült kolostori tanulmányai során, a kutatómunkára, adatlapok, kérdőívek kitöltésére, adatok gyűjtésére nem volt alkalmas, és az „együttélés”, egymásrautaltság miatt is akadtak nehézségek (gyakorlatilag egy furgonban éltünk, nappal sokat utaztunk, éjjelente mindig máshol vertünk sátrat). A legnagyobb gondot az egyes helyszínek megtalálása jelentette, melyeket egyrészt Rinčen professzornak a helyszíneket felsoroló és jelölő, de pontos helymeghatározást nem tartalmazó térképe alapján, másrészt a járásközpontok, megyeközpontok hivatalai, járási vezetői, hivatalnokai által adott információk és a helyiek segítsége által azonosítottunk. Mindenhol előre tájékozódunk a járás területén lévő kolostorok helye, helyi idősek kiléte és lakhelye felől, esetleg helyi vezetőt kerestünk a legnehezebben megtalálható, teljesen lakatlan helyszíneken fekvő kolostorromokhoz (másutt, akár gyéren lakott területen is, a környékbeliek tudtak útmutatást adni a lerombolt helyszínek megtalálásához), helyi kiadványokból, helyi múzeumokban tájékozódunk. Ahol volt működő helyi kolostor, azt amúgy

¹⁷ Kutatási eredményeinkről magyar nyelven is megjelent egy cikkünk: Majer – Teleki 2008. Szintén e kutatás eredménye néhány, egyes kolostorokról megjelentetett cikkem: Majer 2012a, Majer 2013, Majer 2012b. Utóbbiak megírását a 2010. szeptember 1. és 2013. augusztus 31. közötti időszakra elnyert Bolyai János Kutatási Ösztöndíj tette lehetővé (kutatási téma: „A mongol buddhizmus kolostori rendszere, főbb kolostorai és egyházatyáik tevékenysége a 17. századtól a 20. század elejéig”).

¹⁸ A kutatás nyomán a felélesztett mongol buddhizmusról is született cikkem: Majer – Teleki 2009, illetve Majer 2009.

is felkerestük, a felélesztett kolostorokat is regisztráltuk, de ezekben saját működésükön túl a járásbéli kolostorok helyéről, helyi idős lámák elérhetőségéről, az egykori kolostorokból megmaradt kegytárgyakról, emlékekről, régi térképekről, festményekről, vázlatokról is érdeklődtünk. Az idős lámák mellett idős helyiekkel is készítettünk interjúkat, őket is a járásközpontok hivatalai, vezetői és a kolostorok által szolgáltatott információk révén találtuk meg.

2009-ben az ebben a kutatásban elért eredményeink kapcsán kértek fel a Mongol-monacói régészeti expedíció keretében (a Mongol Tudományos Akadémia Régészeti Intézete és a monacói Prehisorikus Antropológiai Múzeum együttműködése) az Arxangai megyében, Cecerleg megyeközpontban található Jaya gegeen kolostorváros (17. sz – 1930) történetének kutatására. Az eredményekről a www.archeo-steppe.com oldalon lehet olvasni, illetve e kutatás nyomán a kolostorvárosról Teleki Krisztinával társszerzőségben könyvünk,¹⁹ illetve az expedíció gyűjteményes kötetében cikkünk²⁰ jelent meg. Ennél a kutatásnál a helyszínen töltött két hónap miatt a kutatás mélysége más volt, mint a 2007-es, rengeteg helyszínt felölelő terepmunkánál. Első kézből kevesebb információ szerzésére volt lehetőség, hiszen csak egyetlen idős láma élt már, aki a kolostorról beszélni tudott, ám helyi időssekkel is készítettünk interjúkat (volt, aki más régi kolostorról tudott adatokat közölni). A készülő monográfiához a helyi archívumban és könyvtárban, ulánbátori archívumokban és könyvtárakban és a helyi múzeumban elérhető forrásokat – krónikák, utazók leírásai, régi fényképek, festmények, térképek, archívumi források és egyéb szakirodalom – is felhasználtunk. A legnehezebb az egykori épületek, a kolostor elrendezésének azonosítása volt, a forrásokban eltérő adatok miatt – itt főleg az általunk készített helyszínrajzra és az idős láma által közöltekre alapoztunk. Helyi kutatókkal is konzultáltunk. A kolostorváros két egykori részének helyszínei mellett a kolostorhoz kapcsolódó környékbéli szent helyeket is felkerestük, dokumentáltuk. Az egykori kolostor történetének kutatása mellett a helyi két újjáélesztett kolostor működését, történetét, szertartásait is vizsgáltuk, ezek a monográfiába is belekerültek. A kutatásnak ez a része eddigi tapasztalataink alapján nagyon könnyen megvalósítható volt, és mivel itt hosszabb időt töltöttünk el, a régi kolostorról való adatgyűjtéshez is igénybe vettük e két kolostor szerzetesi kö-

¹⁹ Majer – Teleki 2013.

²⁰ Majer – Teleki 2016.

zösségét, tudásukat, kapcsolataikat, így a kutatás két része tulajdonképpen összefonódott.

A kutatásaim szertartásrendszerrel, szertartásokkal, szertartási szövegekkel kapcsolatos vonalához visszatérve 2015 őszétől az OTKA (NKFI Hivatal) posztdoktori kutatási támogatása keretében van módom 3 évig kutatás és terepmunka végzésére a *„Tibeti halotti rítusok a mongol buddhizmus gyakorlatában: szertartásrend, szövegtipológia és szövegfeldolgozások”* címmel. A kutatás jelentősége abban rejlik, hogy bár a tervezett kutatás témájához kapcsolódó egyes területek, mint a főbb tibeti halotti rítusok vagy a sámánizmusban gyökerező mongol népvallási szövegek már különböző kutatók munkássága nyomán figyelmet kaptak, néprajzi kutatások is történtek, a mai mongol buddhizmus halotti szertartásairól, azaz az elhunyt üdvére, illetőleg a hozzátartozók védelmére bemutatott rituálékról és ezek szövegeiről még nem készült átfogó vizsgálat.

Bár a szükséges és előírt rítusok egy részét az elhunyt otthonában kell elvégezni, néhány kapcsolódó rituálé egyes kolostorok rendszeres szertartásrendjében is szerepel, vagy ott is felolvastatható a hozzátartozók kérésére. Nincsenek leírások arra vonatkozóan, hogy miként illeszkedik mindez a mai modern mongol kolostorok napi gyakorlatába és rendszeres szertartásrendjébe vagy az ott kérhető felolvasások rendjébe, és nincs felmérés az egyes kolostorok szokásrendjének különbségeiről sem. Nem készült átfogó tanulmány a mai mongol buddhizmus halotti rítusairól és kapcsolódó speciális célú szövegtípusairól, melyek egy egész szertartássorozatot, különböző rituálék bemutatását jelentik különböző alkalmakkor a halál utáni 49 nap alatt és a temetés során. E szövegek jelentős számú és típusú szöveget jelentenek, melyekről átfogó tanulmány még nem jelent meg, a szövegek egy része kiadatlan. A kutatás során kizárólag a mai mongol buddhista kolostorok kapcsolódó vallásgyakorlatával foglalkozom, fő céloom a haláleset bekövetkeztét követő 49 napos időszak során bemutatott, illetve a temetések különböző módjaihoz kötődő, irányzattól és az őket elvégző láma tanultságától, érdeklődésétől függően igen sokféle, a mai mongol vallásgyakorlatban használt szertartásszöveg megszerzése, elemzése, típusainak vizsgálata.

Ez a téma, bár európai szemmel érzékenyebbnek tűnik az eddigieknél, valójában a kutatás során nem vet fel különösebb nehézségeket, még a temetéseken vagy az elhunyt otthonában végzett szertartásokon való részvétel során sem. (Sőt, az érintettek számára megtiszteltetés, és az elhunyt jobb újjászületését segítő erények növeléséhez hozzájárul mindenki jelenléte.) Az

egyetlen valós nehézség a kapcsolódó szövegek egy részének tantrikus volta, beavatáshoz kötöttsége miatt merül fel – ez azonban fennáll bármilyen más témájú tantrikus szertartás esetében, így kutatómunkám során nem először szembesültem vele. Az első kutatási évben, 2016 nyarán a terepmunka Ulánbátorban, főleg a Daščoilin és a Gandan kolostorban, a nyingmapa kolostorok közül kiemelten a Bayanxošū kerületben található Namdoldečenlin (tib. rnam grol bde chen gling) kolostorban, valamint egy független láma, a Mā lamként ismert A. Erdenebat segítségével folyt. Az első interjúkat ismerős lámákkal rögzítettem, az ő javasolataik alapján további találkozókat egyeztettem és további interjúkat készítettem egy-egy speciális szertartással kapcsolatban az azt végző, a temetésekkel kapcsolatban több gyakorlattal rendelkező vagy az asztrológia egy speciális ágát, a „halotti asztrológiát” gyakorló lámákkal. Mindemellett az Ulánbátorban működő kb. 50 kolostor (köztük mintegy 10 az utolsó, 2009-es terepmunkám óta alapított új kolostor) jó részét is végigjártam, és a témáról is kérdeztem szerzeteseiket – ennek kapcsán „véletlenszerűen” is sikerült értékes adatokat beszerezniem, egy-két jelentős interjút készítenem.

Az ulánbátori kutatás mellett vidéken 2 megyében 2 kolostorban rögzítettem interjúkat, kerestem fel temetőket (ahogy Ulánbátor környékén is több temetőhelyet). A terepmunka során 2016-ban összesen 22 mongol lámával készült interjú (van, akivel többször is) a temetkezési szokásokról, szövegekről, mind a gelukpa, mind a nyingmapa kolostorokban, illetve egyéb irányzatok képviselőivel is (kagyüpa, dzsonangpa); többen az Altan saw („Arany edény”, a „halotti asztrológia” kézikönyve) használatáról beszéltek kiemelten. Mindemellett 3 Mongóliában élő tibeti lámával is készült interjú. Ezenkívül a legnagyobb mongol temetkezési vállalat (Ulánbátor Buyan XXK) vezetőjével és az általa üzemeltetett két – krematóriummal és kolostorral rendelkező – temetőhely menedzsereivel is készült interjú. Temetéseken is sikerült részt vennem, az Ulánbátor környéki két krematóriummal együtt működő kolostorban (Mongóliában csak itt, e két helyen végeznek hamvasztást), az ezek szertartásrendjét bevezető láma, illetve a temetkezési vállalat vezetőjének segítségével. E két kolostor halotti szertartásai a temetkezési módokat tekintve igen sokfélék (hamvasztás után az elemeknek megfelelő temetés), de olvasott szövegekben az A. Erdenebat láma által bevezetett rendet követik (lehetőséget biztosítva egyéb, személyenként szükséges szertartások elvégzésére is), mely rendszert tanulmányoztam, a megszerzett szertartási szövegeket jelenleg dolgozom fel.

A temetéseken való részvétel olyannyira nem ütközött akadályba, hogy nemcsak megengedték (egyetlen eset kivételével) a hozzátartozók a jelenlétemet, de sokszor meg is köszönték, sőt a temetésekről is gazdag képanyagot, illetve videóanyagot sikerült rögzítenem. Mindezekon kívül egy orvoslámával történt interjúból a kórházban a halált követő néhány óra vallási „lehetőségeiről” is tájékozódtam, hogy megismerjem, a mai modern körülmények között miként valósulhat meg a tibeti buddhizmus szemlélete szerint szükséges teendők, szertartások elvégzése.

Az adott lehetőségeket követve a lámák közül a temetéseken rendszeresen részt vevő, illetve a tudatáthelyezést, tudatkísérést (*powa*, *potid*, tib. *‘pho ba*, *‘pho khrid*) rendszeresebben végző vagy az Altan saw asztrológiai számításokkal foglalkozó lámákkal végzett többszöri interjúkra, az általuk olvasott szövegek tőlük történő begyűjtésére koncentráltam. A kapcsolódó szertartások közül a kolostorokban végzettek, illetve a gyakorlatban kivitelezhetőnek bizonyuló, temetkezési vállalkozón keresztül szervezett buddhista temetési szertartások megfigyelése került előtérbe. 2017-ben a terepmunkám jelen cikk befejezése közben kezdődött el, ennek során is az adódó lehetőségekkel élek, egy ismerős láma segítségével már az elhunyt otthonában végzett szertartást is sikerült megfigyelnem.

A gyűjtött szövegek terén fő céljaim a következők: a tudatáthelyezési-tudatvezetési gyakorlatok egyes, Mongóliában sajátos formáinak (köztük az Öndör Gegēn részére a 4. panchen láma által írt és Öndör Gegēn által kommentált szöveg, illetve Shambhala *powa* gyakorlatok) megismerése és ezek szövegeinek megszerzése, átadási vonaluk egy-egy részletének megismerése; a két, krematóriummal és temetőhellyel együtt működő kolostor temetkezési szertartási rendszerének és szövegeinek megismerése, beleértve a hamvasztás szövegét is; az ettől a hamvasztási szövegtől eltérő, az egyik nyingmapa kolostorból megszerzett, kizárólag rangos lámák hamvasztásánál használt szöveg feldolgozása; egy ugyaninnen kapott, a *dākinik* földjére való újjászületést segítő szertartási szöveg és a szintén a *dākinik* földjére való újjászületést segítő, kitévéses temetéseknél általuk használt ’Keselyűhívó’ szertartási szöveg vizsgálata; valamint néhány, a Gandan egyetemén oktató B. Soronzonbold láma segítségével megismert, a hozzátartozóknak szóló szöveg tanulmányozása.

2017 nyarán a terepmunkám még nem zárult le, de eddig öt újabb, a családban történt haláleset után a hozzátartozók védelmére olvasott szöveget sikerült megszerezniem. Továbbá szert tettem a „Keselyűhívó” szertartás szö-

vegének egy másik (szintén nyingmapa) változatára, egy hosszabb, Toinag dākini-hoz (tib. khros nag) kapcsolódó halotti szertartási szövegre, és remélhetőleg a kéthónapos időszak végére sok más szöveg is előkerül még az újabb lámákkal történő találkozások során.

A halotti szertartásokra vonatkozó kutatásnál az egyes szövegek titkos, tantrikus volta miatt adódó problémákon felül talán még az jelentett további nehézséget, hogy a halál utáni teendőknek, temetésekhez kapcsolódó szertartásoknak tulajdonképpen nincs specialistája a lámák között. Haláleset esetén gyakorlatilag a családok az ismerős lámát kérik fel e feladatokra, a teendők kijelölésére, illetve az ismerős lámák közül – anyagi helyzetük függvényében – a többé-kevésbé tapasztaltabbakat, speciális szertartás elvégzésére szóló beavatásban részesülteket, hisz egyes szertartások bemutatása több anyagi áldozatot követel. Így tehát nincs a lámáknak egy olyan köre, akiket célzottan lehetett volna felkeresni, ami megkönnyítette volna a kutatást, hanem ismeretségeken, esetleg szóbeli említéseket követve kellett megtalálni azokat, akik gyakrabban látnak el halálesettel kapcsolatos teendőket, vagy speciális halotti szertartásokat is végeznek.

A kolostorok kapcsolódó szertartásrendszerének és felolvasatásainak tanulmányozását is folytattam 2016-ban és 2017-ben. A régebben gyűjtött, disszertációmban foglalt anyagot aktualizáltam az ulánbátori kolostorok nagy részének újbóli végiglátogatásával, mert az anyagot az azóta eltelt több mint tíz évben a mongol buddhizmusban bekövetkezett sokatmondó változások bevezetésével szeretném publikálni. Itt a 2006–2009 közti időszakban már megismert ulánbátori kolostorok újbóli felkeresése nem ütközött különösebb nehézségekbe, bár sok helyen az idő rövidsége miatt csak az éppen jelenlévő lámáktól tudtam adatot gyűjteni, akkor is, ha volt már ottani kapcsolat. Ezen felül meg kell említeni, hogy a kolostorokban a nyári időszak alkalmas a legkevésbé a kutatómunkára, hiszen ez a pihenés, szabadság ideje itt is, sok láma például hazatérhet egy időre vidékre az ulánbátori kolostorából. Ez ezt a kutatást is nagyban nehezítette, nem volt más mód, mint az éppen jelenlévők segítségére támaszkodni, ami szerencsére – mivel a kolostorokkal kapcsolatos alapvető adatok és a szertartásrendszer nem igényelnek különösebben részletes vagy speciális tudást – nem jelentett nagyobb problémát.

Összegzésül, a mongol kolostorokban végzendő kutatások lehetőségeiről elmondható, hogy a mongol – illetve az indiai kolostoregyetemeken tanult lámák esetében a beszélt tibeti –, továbbá a tibeti nyelv mint szertar-

tási nyelv használatából eredően, valamint a valláshoz kötődő szókincs tibeti elemei miatt az írott tibeti ismerete alapvető, enélkül érdemi munkát végezni itt nem tudunk. Figyelembe kell venni a terepmunkánál a mongol kolostorok működésének alapvető jellemzőit, például azt, hogy a lámák csak reggeltől délutánig (nagyobb szertartások esetében estig vagy éjjel is), napközben tartózkodnak a kolostorokban, hiszen ezek nagyon kevés kivételtől eltekintve nem bentlakásosak, viszont ekkor – különösen kisebb kolostorok, szentélyek esetében – szinte mindannyian a szertartáson ülnek, így nem feltétlenül tudunk érdemi munkát végezni várakozás nélkül. Megfelelő indoklással vagy már kapcsolatokkal rendelkezve általában megvalósítható a szentélyben, akár szertartáson történő fényképezés, felvétel készítése, az interjúknál is általában megengedik a diktafonnal történő rögzítést, videofelvétel készítését, de természetesen vannak a tantrikus szertartásoknak olyan részei, ahol ez nem megvalósítható, vagy akár részvételünk sem megengedett. A szertartási szövegek tanulmányozásánál általában többszöri találkozás után, vagy ha ismerős láma ajánlásával mentünk, általában megvalósítható a szövegekbe való betekintés, azok lefényképezése vagy fénymásolása. Összességében tehát a kitartó munka meg szokta hozni gyümölcsét, és véleményem szerint ma Mongólia az egyik legmegfelelőbb terep a tibeti buddhizmus különböző irányzatai vallási életének, szertartásainak tanulmányozására, amit az újjáélesztett mongol buddhizmus jellegzetes, a tibeti buddhizmusénál valamivel szabadabb formája tesz lehetővé.

Másodlagos szakirodalom

- Documentation of Mongolian Monasteries. 2007. URL: www.mongoliantemples.org
- Maidar, D. 1970. *Mongolīn хот тосгонī гурван jurag*. [A mongol városok és települések három térképe]. Ulánbátor.
- Majer Zsuzsa 2002. *A mongol kolostorok tárgyi világa. Terminológia*. (szakdolgozat, ELTE BTK, Mongol szak)
- Majer, Zsuzsa 2004a. „Süm xīdīn ed jūilstei xolbogdolti ner tomiyō [A mongol kolostorok tárgyi világának szakszókincse].” In: *Jalū mongolč erdemtdīn junī surgūl’, olon ulsīn erdem šinjilgēnī xural 2004*. [Ifjú mongolisták nyári egyeteme, nemzetközi tudományos konferencia 2004]. Ulánbátor: Mongol Sudlalīn Ündesnī Xolbō, 69–81.
- Majer, Zsuzsa 2004b. „Terms for objects used in temples and monasteries [Süm xīdīn ed jūilstei xolbogdolti ner tomiyō. A mongol kolostorok tárgyi világának szakszókincse].” In: *Jalū mongolč erdemtdīn junī surgūl’, olon ulsīn erdem šinjilgēnī xural 2004* [Ifjú mongolisták nyári egyeteme, nemzetközi tudományos konferencia 2004], Ulánbátor: Mongol Sudlalīn Ündesnī Xolbō, 68.

- Majer, Zsuzsa 2008a. *A Comparative Study of the Ceremonial Practice in Present-day Mongolian Monasteries*. (PhD értekezés, ELTE BTK, Mongol Nyelvészet Doktori Program), Budapest. Online elérhető: http://doktori.btk.elte.hu/lingv/majerzsuzsa/diss_nem.pdf (utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer Zsuzsa 2008b. „A Cam tánc hagyományának felélesztése Mongóliában.” *Keréknyomok* 3 (2008/tél): 37–62.
- Majer, Zsuzsa 2009. „Buddhism in Mongolia Today: Continuation or Disjuncture with the Past and the Tibetan Buddhist Tradition.” *The Silk Road* 7 (2009 őszi): 52–63. Online változat: http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/vol7/srjournal_v7.pdf (utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer Zsuzsa 2011. „Az esős évszak alatti elvonulás — a fogadalomtétel időszaka (*Khailen*) a mai mongol buddhizmus gyakorlatában.” In: Szilágyi Zsolt (szerk.) *Tanulmányok a tibeti és mongol buddhizmus köréből. Szerb János – emlékkötet*. Budapest: L’Harmattan, 182–195.
- Majer, Zsuzsa 2012a. „Delgeriin Choir, the Monastery of Zawa Lam Damdin in the Gobi.” *Zentralasiatische Studien* 41: 7–42.
- Majer, Zsuzsa 2012b. „Töwkhön, the Retreat of Öndör Gegeen Zanabazar as a Pilgrimage Site.” *The Silk Road* 10: 107–116. (Online változat: http://www.silk-road.com/newsletter/vol10/SilkRoad_10_2012_majer.pdf. [utolsó megtekintés: 2017.11.01.]
- Majer, Zsuzsa 2013. „Three Monasteries by the Ongi River.” *Zentralasiatische Studien* 42: 83–134.
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2006a. *Monasteries and Temples of Bogdiin khüree, Ikh khüree, or Urga, the Old Capital City of Mongolia in the First Part of the Twentieth Century*. Documentation of Mongolian Monasteries project honlapja. <http://www.mongoliantemples.org/images/oldmonasteries/oldubweb2008.pdf>, <http://www.mongoliantemples.org/index.php/en/2014-07-01-06-17-25/ub-temples/ubtemplesold>, <http://www.mongoliantemples.org/index.php/mn/2014-07-01-06-18-41/ub-temples/ubtemplesold>. (utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2006b. *Glossary of 877 terms (Mongolian-Tibetan-English)*. Documentation of Mongolian Monasteries project honlapja. <http://www.mongoliantemples.org/index.php/en/2013-12-24-12-39-35>, <http://www.mongoliantemples.org/index.php/mn/%D1%82%D0%B0%D0%B9%D0%BB%D0%B1%D0%B0%D1%80> (utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer Zsuzsa – Teleki Krisztina 2006c. „A mai Ulánbátor kolostorai és szentélyei.” *Keréknyomok* 1. (2006/1): 147–158.
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2007. *Survey of Active Buddhist Temples in Ulaanbaatar in 2005 – 2006 with some annotations in 2007*. Documentation of Mongolian Monasteries project honlapja. <http://www.mongoliantemples.org/index.php/en/2014-07-01-06-34-46/2014-07-01-06-44-08/active-temples>, <http://www.mongoliantemples.org/index.php/en/2014-07-01-06-17-25/ub-temples/ubtemplesnew>, <http://www.mongoliantemples.org/index.php/mn/2014-07-01-06-40-26/%D1%83%D0%BB%D0%B0%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80-2005-2006-%D0>

- %BE%D0%BD/active-temples, <http://www.mongoliantemples.org/index.php/mn/2014-07-01-06-18-41/ub-temples/ubtemplesnew> (utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer Zsuzsa – Teleki Krisztina 2008. „Kolostorok régen és ma a mongol vidéken.” *Keréknymok* 4 (2008 nyár): 74–88.
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2009. „Buddhism in Mongolia Today: Introduction.” *The Silk Road* 7 (2009 ősz): 51. Online változat: http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/vol7/srjournal_v7.pdf (utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer Zsuzsa – Teleki Krisztina 2010. „Tibeti-mongol hálaadó áldozat (*Danrag*) a haragvó istenségeknek.” In: Birtalan Ágnes – Kelényi Béla – Szilágyi Zsolt (szerk.) *Védelmeső istenségek és démonok Mongóliában és Tibetben [Őseink nyomában Belső-Ázsiában 4.]*. Budapest: L’Hamattan, 39–63. (<http://real.mtak.hu/8262/>, utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2013. *History of Zaya gegeenii khüree, the Monastery of the Khalkha Zaya pandita*, Ulánbátor. (<http://real.mtak.hu/11437/>, utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2014. *A Cam tánc hagyományának felélesztése Mongóliában. [Hagyományos mongol műveltség 2. / Reviving the Cam Dance Tradition in Mongolia. Traditional Mongolian Culture II.]* [DVD két nyelven], sorozatszerkesztő Birtalan Ágnes, technikai szerkesztő Rákos Attila, Budapest: ELTE Belső-ázsiai Tanszék. (<http://real.mtak.hu/21354/>, <http://real.mtak.hu/21355/>, utolsó megtekintés: 2017.11.01.)
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2015. „Important Tibeto-Mongol Buddhist Monasteries Founded during the Qing period, 1644–1911.” [68 mongol kolostor listája, GPS adatai, alapítási dátumai a térképen és a kapcsolódó listán.] In: Karl E. Ryavec (ed.) *A Historical Atlas of Tibet*. Chicago: University of Chicago Press, 43. térkép.
- Majer, Zsuzsa – Teleki, Krisztina 2016. „Reminiscences of S. Tüdev, Monk of Zayayn Khüree.” In: Isabelle Charleux (ed.) *History, Architecture and Restoration of Zaya Gegeenii Khüree Monastery in Mongolia*. [Bulletin du Musée d’Anthropologie Préhistorique de Monaco; 5.] Paris – Monaco: Centre d’Études Mongoles et Sibériennes; Musée d’Anthropologie préhistorique de Monaco, 103–109.
- Mission archéologique Monaco Mongolia. (Online elérhetőség: <http://archeo-steppe.com>, utolsó megtekintés: 2018.01.30).
- Rinčen, B. 1979. *Mongol ard ulsîn ugsaamî sudlal, xel šinjlelîn atlas*. [A Mongol Nép-köztsársaság néprajzi és nyelvészeti atlasza]. Ulánbátor.
- Teleki, Krisztina 2012. *Monasteries and Temples of Bogdiin Khüree*, Ulánbátor: Mongol Tudományos Akadémia.
- Teleki, Krisztina 2015. *Introduction to the Study of Urga’s Heritage*. Ulánbátor: Mongol Tudományos Akadémia.